

**1917 ЙИЛДАГИ СИЁСИЙ ЖАРАЁНЛАР ВА УЛАРНИНГ ШАҲАР
БОШҚАРУВИДАГИ ЎЗГАРИШЛАРГА ТАЪСИРИ
(ФАРҒОНА ВОДИЙСИ ШАҲАРЛАРИ МИСОЛИДА)**

<http://dx.doi.org/10.26739/2181-9599-2019-3-29>

**Мансуров Улуғбек Умарович,
Наманган давлат университети доценти в.б.
тарих фанлари буйича фалсафа доктори (PhD)**

АННОТАЦИЯ

Мақолада 1917 йилда Фарғона водийси шаҳарларидаги сиёсий жараёнларнинг шаҳар бошқарувида таъсири манбалар асосида ёритиб берилган. Шунингдек, Фарғона водийси шаҳарларида совет ҳокимиятининг ўрнатилиши ва бунинг оқибатида шаҳарларда рўй берган сиёсий ўзгаришлар, бу жараёнларда маҳаллий халқ вакилларининг иштироки кўриб чиқилган. Мақолада, 1917 йилда Фарғона водийси шаҳарлари Туркистоннинг сиёсий ва иқтисодий марказларидан бири бўлганлиги тўғрисида хулоса қилинади.

Калит сўзлар: Февраль инқилоби, шаҳар думаси, миллий ташкилотлар, Шўрои Исломия, бошқарув органлари, трансформация жараёнлари, Туркистон комитети, ишчи-деҳқон ва аскарлари советлари, уезд-шаҳар ижро кўмиталари, иқтисодий-ижтимоий муаммолар.

**ПОЛИТИЧЕСКИЕ ПРОЦЕССЫ 1917 ГОДА И ИХ ВЛИЯНИЕ НА
ИЗМЕНЕНИЯ ГОРОДСКОГО УПРАВЛЕНИЯ
(НА ПРИМЕРЕ ГОРОДОВ ФЕРГАНСКОЙ ДОЛИНЫ)**

**Мансуров Улуғбек Умарович,
и.о. доцента Наманганского государственного университета
доктор философии (PhD) по историческим наукам**

АННОТАЦИЯ

В статье на основе источников рассматривается влияние политических процессов в городах Ферганской долины на управление города в 1917 году. А также рассматривается установление советской власти в городах Ферганской долины и политические изменения в городах в результате этого и участие представителей местных народов в этих процессах. В статье даётся заключение о том, что города Ферганской долины являлись одним из политических и экономических центров Туркестана.

Ключевые слова: февральская революция, городская дума, национальные организации, Шурои Исломия, органы управления, процессы трансформации, Туркестанский комитет, рабоче-крестьянские и солдатские советы, уездно-городские исполнительные комитеты, социально-экономические проблемы.

POLITICAL PROCESSES IN 1917 AND THEIR INFLUENCE ON TRANSFORMATIONS ON URBAN ADMINISTRATION (IN THE AXAMPLE OF CITAS IN FERGANA VALLEY)

Mansurov Ulughbek,
Acting Associate professor of State University,
PhD on Historical Sciences

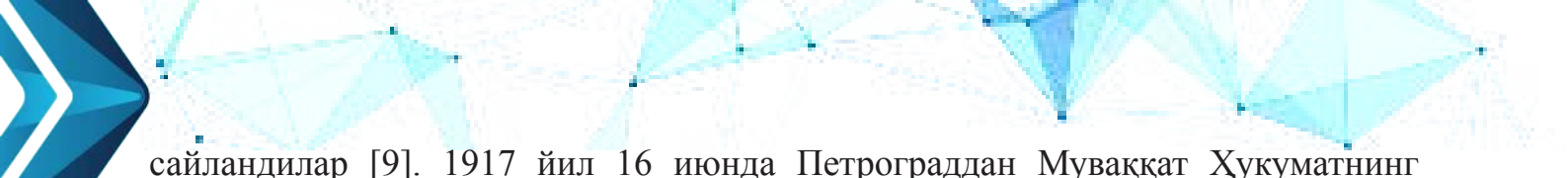
ANNOTATION

In article on base of the sources is considered the influence of the political processes in cities of Fergana valley on city management in 1917. And also considering the determination of soviet authorities in cities of Fergana valley and political changes to cities as a result of it and the participation of the representatives of local peoples in these processes. In article is given the conclusion about, that cities of Fergana valley were shown as one of political and economic centres of Turkestan.

Key words: february revolution, City дума, national organizations, SHuroi Islomiya, management, processes to transformations, Turkestan committee, worker-peasant and soldier soviets, district-town executive committees, social-economic problems.

XX асрнинг бошлари Туркистон ўлкасида 1917 йилда Россияда юз берган Февраль инқилоби таъсирида жадал сиёсий ўзгаришлар бошланди. Россияда монархия тузуми афдалиб, Муваққат ҳукумат жорий қилиниши билан ўлкада унинг Туркистон бўлими, яъни Туркистон Муваққат ҳукуматининг Туркистон комитети ташкил топди ва Туркистонда унинг бошқарув органлари шакллана бошланди [5]. 1917 йил 3 мартда Андижон, Скобелев, Наманган ва Ўш шаҳарларида, 4 мартда эса Қўқон шаҳрида рус аҳолиси вакилларида ишчи-деҳқон ва аскарлари советлари тузилди [6]. Айти пайтда шаҳарларда маҳаллий аҳоли вакилларида мусулмон ишчи депутатлари кенгашлари ҳам тузила бошланди. 1917 йил март ойида уларнинг сони 75 тага етди. Фарғона, Тошкент, Самарқанд, Андижон, Ўш, Наманган ва бошқа шаҳарларда мусулмон ишчи депутатлари Кенгашлари ва Қўқон, Скобелев, Марғилон каби шаҳарларда эса Мусулмон меҳнаткашлари Кенгашлари – «Иттифоқ», «Камбағаллар йиғилиши», «Мусулмон меҳнаткашлари иттифоқи» ташкил топди [7].

Шаҳар бошқарувида ҳам ўзгаришлар бошланди. 1917 йил 8 мартда Муваққат ҳукуматнинг шаҳар Думаларини ташкил этиш тўғрисидаги буйруғи эълон қилинди. Унга кўра, ҳамма шаҳарларда уй эгаларидан 12–15 нафар вакилларнинг шаҳар Думаларига сайланиши, Думалар шаҳар хўжалигининг ҳамма тармоқларини ўз қўлларига олиши, Дума аъзоларининг тенг ярми русийзабон аҳолига мансуб фуқаролардан иборат бўлиши белгилаб қўйилди. Шунингдек, уезд марказларида уезд-шаҳар ижро қўмиталари ташкил этила бошланди. 1917 йил 14 мартда Андижон уезд-шаҳар ижроия қўмитасига сайловлар бўлди [8]. Сайловлар натижасига кўра Андижон уезд-шаҳар ишчи, деҳқон ва аскарларнинг советига Маслов, Ф.Т. Чайкин, В.А.Турсунходжаев, Браизгалов, Розалиев, Сумароковлар

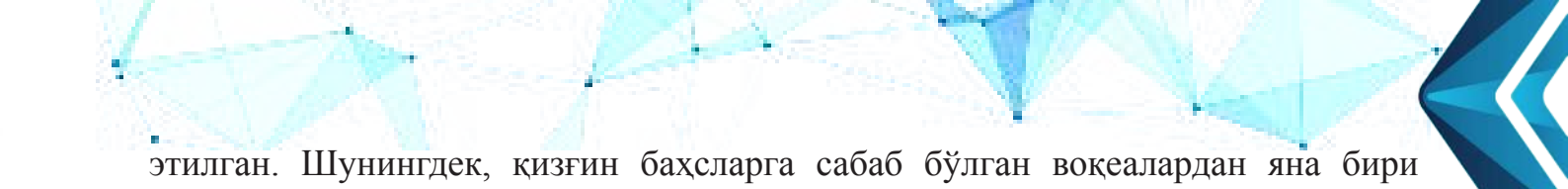
сайландилар [9]. 1917 йил 16 июнда Петрограддан Муваққат Ҳукуматнинг Туркистон Комитетига «Туркистонда шаҳарларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари масаласига доир» телеграммаси юборилди. Телеграммада Муваққат Ҳукумат томонидан шаҳар Думаларига сайловларни ўтказиш жараёнида Ички Ишлар вазирлиги томонидан 1917 йил 3 май куни тасдиқланган «Сайловлар ўтказишнинг вақтинчалик қоидалари»га амал қилиш, Туркистон ўлкаси шаҳарларида шаҳар Думаси вакиллари сонини белгилаш, маҳаллий шароитдан келиб чиқиб шаҳар жамоатчилик ташкилотларига қўйиладиган талабларга ўзгартиришлар тўғрисида Ички ишлар ва Ҳарбий ишлар вазирликларига маълумот бериш, Туркистон ўлкаси аҳолисини Шаҳар низоми бандлари билан таништириши, сайловлар ўтказишни ташкил этиш учун шаҳар бошқармалари қошида маҳаллий сайлов қўмиталари тузиш, шаҳарларда сайловга тайёргарлик жараёнлари ҳақида Муваққат Ҳукуматга телеграф орқали маълумот тақдим этишга доир кўрсатмалар берилган эди.

Муваққат Ҳукуматнинг Туркистон Комитети шаҳар Думаларига сайловлар ўтказишнинг тартиб-қоидаларини белгилаш, сайловларни белгиланган муддатларда ўтказиш, 1917 йил 15 апрель куни Туркистон Комитети томонидан қабул қилинган қонунга қатъий амал қилиш ҳақида қарор қабул қилди. 1917 йилнинг 5 июль куни Туркистон комитети томонидан қабул қилинган қарорга асосан, сайланувчилар рўйхатини аниқлаш учун алоҳида маҳаллий қўмиталар тузилган [24]. Қарорда Сирдарё, Самарқанд, Фарғона, Каспийорти вилоятларида ва Бухоро амирлигининг рус аҳолиси яшайдиган худудларидаги сайловлар ўтказиш тартиби, сайловчилар сони белгилаб берилди. Шунингдек, сайловларни ташкил этишга зудлик билан киришиш, Шаҳар Думаларини 1919 йилнинг 1 январига қадар бўлган муддатга сайлаш кўрсатилди.

1917 йилнинг ёзида Туркистон шаҳарларида маҳаллий идораларга бўлиб ўтган сайловларда кутилмаган натижалар кузатилди. Масалан, Тошкент шаҳар Думасига сайланган 112 кишидан 76 таси маҳаллий аҳоли вакилларидан иборат бўлди. Андижон Думасига бўлган сайловда эса «Шўрои Исломия» маҳаллий аҳоли вакиллари 77 та, «Хуррият» ва «Маърифат» жамияти 3 тадан, «Иттифоқ» 1 та, большевиклар 11 та, яҳудийлар 2 та ўринга эга бўлдилар [25].

Шундай қилиб, Россия империяси томонидан Туркистон забт этилгандан бери шаҳар ва ерли идораларга бўлган сайловларда маҳаллий мусулмон халқи илк бор ғалабага эришган. Сентябрь ойига келиб ўлкада бирданига уч сиёсий кучлар ҳукмронликка даъво қила бошлади. Булар: Муваққат ҳукуматнинг ўлкадаги маъмурияти, қуроли кучга эга бўлган ишчи ва аскарлар совети, маҳаллий идоралардаги ҳокимиятни қўлга олган умуммусулмон халқ вакиллари.

1917 йил 14 июлда Андижон шаҳрида бошланган мусулмонларнинг уезд-шаҳар ташкилотлари қурултойида «Шўрои Исломия», «Муфтахил-маориф», «Хаваскарон-маориф» ва бошқа ташкилотларнинг вакиллари иштирок этганлар [26]. Қурултойда шаҳарлар Думаларига сайловлар ўтказишда иштирок этиш масаласи муҳим ўрин тутган [27]. Съезд қароридан бу сайловларнинг муҳимлиги таъкидланиб, уларда мусулмонларнинг қатнашишлари зарур эканлиги қайд

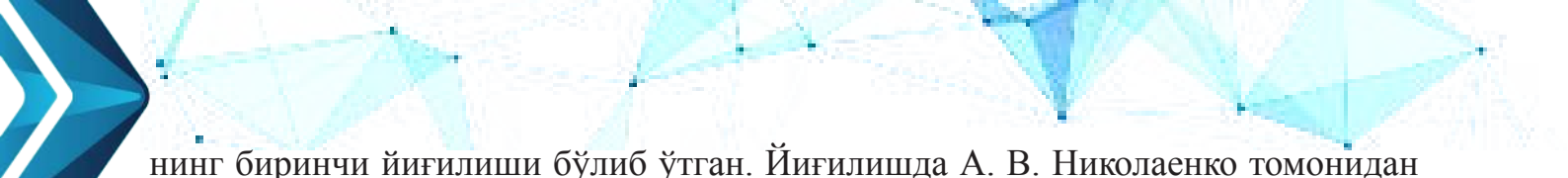
этилган. Шунингдек, қизгин баҳсларга сабаб бўлган воқеалардан яна бири сайловларда мусулмон хотин-қизларнинг иштирок этиш масаласи бўлган[28]. Сайлов қонунлари сайловларда уларнинг бевосита қатнашишни талаб қилар, бироқ буни амалга ошириш мусулмон хотин-қизларининг анъанавий турмуш тарзи туфайли жуда мураккаб эди. Бундан ташқари, аҳолининг бир қисми хотин-қизларнинг ижтимоий ҳаётда иштирок этишига салбий муносабатда бўларди.

1917 йил 23 августда Андижон шаҳрида «Хаваскорон маориф» жамиятининг идорасида таракқийпарвар «Турон» жамияти, «Талабалар жамияти» ва «Хаваскорон маориф» жамиятларининг қўшма мажлиси бўлиб ўтади. Мажлисида бу уч жамият «Турк Адами Марказияти» фирқасининг дастурини қабул қилиб, жамиятнинг Андижон бўлими раислигига Хусан Эшонзода, бош котибликка Соҳиб афанди ва хазинадорликка Исроил Юсуфзодани сайладилар. Бундан ташқари, жамият бўлимига 26 кишидан иборат ҳайъат аъзолари ҳам сайланган [30]. «Турк Адами Марказияти» фирқаси партиясининг тузилиши Туркистонда Марказий мусулмон фирқасининг юзага келишида катта ҳаракат бўлган. Турк Адами Марказияти фирқасининг шўьбаларини ташкил этиш ва унинг фаолиятини кенгайтиришга қаратилган бир қатор ишлар амалга оширилган. Масалан, «Турк эли» газетасининг 1917 йил 28 октябрь сониде партиясининг Фарғона водийсидаги фаолияти ҳақида маълумот берилган. Унда қайд этилишича, 1917 йил 24 сентябрда партия раиси Маҳмуд амин Афандизода ва Мулло Садриддинхон маҳдум жаноблари Наманган шаҳрида ҳам бўлиб, у ерда Фарғона вилояти мусулмонлари қурултойида қатнашадилар ва шаҳарда «Турк Адами Марказият фирқаси» шўьбасини очишга қарор қиладилар [31]. 1917 йил 30 сентябрь куни очик овоз бериш йўли билан 16 кишидан иборат «Турк Адами Марказият фирқаси»нинг Наманган шўьбаси ташкил этилган.

Фарғона вилояти шаҳарларида ўз–ўзини бошқариш органларининг янгидан ташкил этилиши, шаҳар Думаларига сайловлар ўтказилиши тўғрисидаги хабарлар вилоят шаҳарлари аҳолиси томонидан катта қизиқиш ва хайрихоҳлик билан кутиб олинди.

1917 йил 6 октябрдан 7 октябрга ўтар кечаси Қўқон шаҳрида бўлиб ўтган сайлов олди тарғибот-ташвиқот ишлари жараёнида маҳаллий аҳоли вакиллари ўртасида тўқнашувлар содир бўлган. Бунинг оқибатида мусулмон аҳолиси вакилларида беш киши ҳалок бўлган [34]. Сайлов олди тарғибот-ташвиқот ишлари шаҳар аҳолисининг барча табақалари ва шаҳардаги турли ташкилот вакиллари катта қизиқиши, юқори даражадаги фаоллиги билан олиб борилган. Рус миллатига мансуб аҳоли вакиллари билан бирга маҳаллий аҳоли вакиллари ҳам сайлов жараёнларига катта қизиқиш билан қараганлар. Сайлов натижасига кўра, Қўқонда шаҳар бошқаруви ташкил этилганлиги маълум қилинади. Қўқон уезд Комиссарига шаҳар хўжалигини бошқариш, шаҳар бошқармаси билан ўзаро алоқалар ўрнатиш, шаҳар бошқарув ташкилотларига шаҳарнинг барча мол-мулкни, хазина, жиҳозлар ва иш ҳужжатларини топшириш каби вазифалар қўйилди[35].

1917 йилнинг 14 октябрида Қўқон жамоатчилиги йиғилишида шаҳар Думаси-

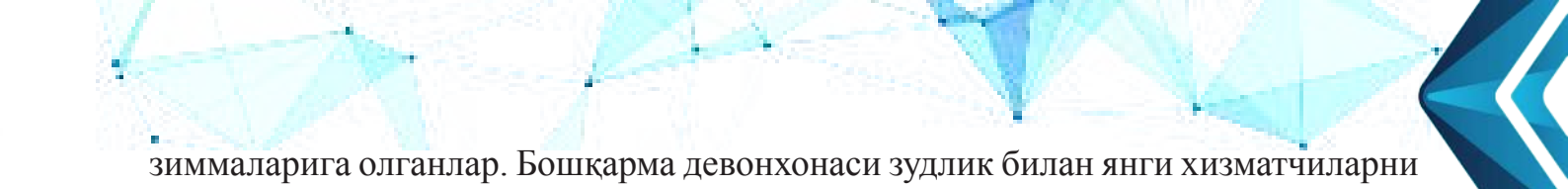
нинг биринчи йиғилиши бўлиб ўтган. Йиғилишда А. В. Николаенко томонидан шаҳар Думаси аъзоларини ўз вазифаларини сидқидилдан, виждонан бажаришлари тўғрисидаги қасамёди ўқиб эшиттирилган. Йиғилишда 52 нафар шаҳар Думаси аъзолари қатнашганлар. Йиғилишда Қўқон шаҳар Думасининг раиси, шаҳар бошлиғи ва шаҳар бошқаруви аъзолари сайланган. Шаҳар Думаси раиси лавозимига Юрьевский, унинг ёрдамчиси этиб О. Махмудов, мусулмонлар гуруҳи томонидан шаҳар бошлиғи лавозимига Е. О. Гурвич сайланди [36]. Дума йиғилиши ҳужжатларини икки тилда: рус ва ўзбек тилларида олиб боришга қарор қилинди.

1917 йил октябрда Наманган шаҳрида шаҳар Думасига сайловлар бўлиб ўтди. Шаҳарнинг рус миллатига мансуб аҳоли яшайдиган янги қисмидан ҳаммаси бўлиб 7 киши шаҳарнинг маҳаллий аҳолиси яшайдиган эски қисмидан эса 53 киши, жами 60 киши Наманган шаҳар Думасининг вакиллари этиб сайланди [37]. 1917 йил 28 октябрдан Наманган шаҳар Думаси ўз фаолиятини бошлади [38]. Икки кундан сўнг Наманган шаҳар бошқармаси ташкил этилди. Янги ташкил этилган шаҳар Думаси раиси этиб нотариус М.В. Покровский, шаҳар бошқармасига эса Е.В. Обонинцкий, бошқарма аъзолари этиб Б.П. Юдин, А. Ташбалабаев, Ш. Дьяев, М. Қодировлар сайланганлар [39]. 1917 йилда Чустда ҳам шаҳар Думаси тузилди. Думада 34 киши фаолият кўрсатиб, улар маҳаллий бой ва амалдорлардан иборат бўлган [40].

1917 йил 16 ноябрдаги Эски Марғилон Шаҳар Комиссари А.У.Худоёрхонов 924-рақамли рапорт орқали ўзи раҳбарлигидаги Махсус Комитет Шаҳар Думасига сайловлар ўтказиш учун тайёргарлик олиб борилаётганлигини Фарғона вилояти Комиссарига маълум қилган [43].

1918 йилнинг 18 февраль куни Эски Марғилонда шаҳар Думасига сайловлар бўлиб ўтган. Сайловларда номзодларнинг 1-рўйхати аъзолари 12.471 овоз олиб ғалаба қозонганлар [45]. Шаҳар Думасининг биринчи йиғилиши Махсус Комитет Девонининг биносида 26 февралда бўлган [46]. Шаҳар Думаси аъзолари тантанали қасамёд қабул қилганларидан сўнг, котиб П. Насибянц бетоблиги сабабли шаҳар бошқармасига аъзоларни сайлаш бошқа кунга қолдирилган. 14 март куни Эски Марғилон шаҳар Думасида бошқарма аъзолари сайлови бўлиб ўтиб, шаҳар бошлиғи этиб бир овоздан Саидахмадхўжа Ғиёсхўжаев, унинг ўринбосари этиб Мухаммад Иброҳим Қори Саримсоқов, бошқарма аъзолари этиб, Абдулла Суфи Хўжаев, Раимжон Ахмат Карванов ва Раҳмат Али Абдурахманов, шаҳар бошқармаси котиблигига Павел Насибянц, шаҳар бошлиғи этиб Абдул Азизхон Хўжанов, унинг ўринбосари этиб, Авлиёхон Музаффар Хўжаев сайланганлар [47].

Шаҳар Думаси томонидан шаҳарнинг хўжалик, молиявий ва бошқа молмулкани қабул қилиб олиш учун алоҳида комиссия ташкил этилган. Шаҳар бошқармаси қошида умумий, молиявий, хўжалик ва озик-овқат бўлимлари ташкил этилган. Шаҳар Думаси аъзолари иштирокида бир қатор комиссиялар: врач-санитария, савдо-саноат, ҳалқ маорифи ва бошқа комиссиялар ташкил этилган. Барча комиссиялар фаолиятига раҳбарлик қилишни шаҳар бошлиғи Саидахмадхўжа Ғиёсхўжаев ва бошқарма аъзоси Мулла Раимжон Карванов ўз

зиммаларига олганлар. Бошқарма девонхонаси зудлик билан янги хизматчиларни ишга олиш, зарур буюмларни сотиб олишга киришганлар. Шаҳар аҳолисини озиқ-овқат билан таъминлаш муаммосини ҳал этиш учун шаҳар бошқармаси турли губернияларга нон сотиб олиш учун ўз вакилларини юбориб, уларни зарур маблағ ва тегишли ҳужжатлар билан таъминлаб турган. Нон маҳсулотлари етиб келгунига қадар, шаҳарда 200 та очлар учун бепул ошхоналар очишга қарор қилинган. Дума ташаббуси билан шаҳарнинг ўзига тўқ бой фуқаролари бепул ошхоналарни ташкил этиш ва ошхоналар фаолиятини таъминлаш учун ихтиёрий маблағлар ажратган. Шаҳар бошқармаси очиқ фаолият олиб боришини, ҳар бир фаолияти тўғрисида аҳолига маълумот беришини эълон қилган. Бошқарма девонхонаси эрталаб соат 9:00 дан, кундузи соат 15:00 гача фуқароларни қабул қилиши эълон қилинган [48].

Марғилон шаҳар Думаси пулнинг қадрсизланганлиги, мавжуд оғир иқтисодий вазиятда шаҳардаги иқтисодий аҳволни яхшилаш учун солиқлар миқдорини оширишга қарор қилган. Масалан: бир қути ипак учун 2 рубль, 1 та от арава учун 10 рубль, 2 та от арава учун 25 рубль, 3 та от арава 50 рубль миқдорида солиқ белгиланган [49]. Шунингдек, шаҳарга олиб келинадиган ва олиб чиқиб кетиладиган савдо маҳсулотлари учун солиқлар миқдори оширилган. Асосан маҳаллий аҳоли вакилларида ташкил топган шаҳар бошқармаси мавжуд иқтисодий-сиёсий қийинчиликларга қарамасдан, шаҳар хўжалигини бошқариш каби машаққатли ва масъулиятли вазифани бажаришга астойдил ҳаракат қилган. Шаҳар аҳолиси вакиллари «Думахонлар»дан (Эски Марғилон шаҳри аҳолиси баъзан шаҳар Думаси аъзоларини ана шундай аташган - диссертант) ҳаётнинг барча соҳаларига оид муаммоларни ҳал этишда ёрдам беришни сўраганликлари туфайли ҳар куни шаҳар Думаси биноси атрофи турли муаммолар билан келган фуқаролар билан гавжум бўлган. Агар шаҳар бошқармаси айрим муаммоларни ҳал эта олмаслигини ёки шу масалага аралаштиришга ҳуқуқи йўқлигини билдирса, маҳаллий аҳоли вакиллари бошқарма аъзоларидан қаттиқ ранжиганлар.

Хулоса қилиб айтганда, 1917 йилнинг февраль-ноябрь ойларида ўлкада зиддиятли сиёсий жараёнлар бўлиб ўтди. 1917 йилнинг февраль инқилоби таъсирида Туркистонда, хусусан, Фарғона водийси шаҳарларида сиёсий жараёнлар фаоллашиб, ўлка миқёсида тузилган миллий ташкилотлар ва жамиятлар шуъбалари юзага келди, шаҳар бошқарувида Думалар фаолияти йўлга қўйилди. 1917 йилнинг ёз фаслида бўлган сайловлар натижасида Кўкон, Андижон каби шаҳарларда маҳаллий аҳоли вакиллари Думалардан ўрин олдилар. Шаҳарларда маҳаллий сиёсий ташкилотлар тузилиб, уларнинг аъзолари йирик сармоядорлар, маҳаллий тадбиркорлар, тараққийпарварлар сиёсий жараёнларга фаол иштирок этдилар. Шаҳар бошқарувида маҳаллий аҳоли вакиллари фаол иштирок эта бошладилар.

Фойдаланилган манба ва адабиётлар рўйхати:

1. Туркестан в начале XX века: к истории истоков национальной

независимости. // Коллектив авт: Абдуллаев Р. М., Агзамходжаев С. С., Алимов И. А и др. – Ташкент: Шарқ, 2000. – С. 20.

2. Якубов Б. Из истории партийной организации Ферганы. – Ташкент: Фан, 1967. – С. 24.

3. Камилов А. А. Туркистонда миллий масала муаммоларни ҳал этишда Туркистон МСР миллатлар ишлари халқ комиссарлигининг фаолияти. Тарих. фан. ном.... диссертацияси. – Тошкент, 1993. – Б. 30.

4. Туркестанский голос. 1917 г. 14 марта.

5. Якубов Б. Из истории партийной организации Ферганы. – Ташкент: Фан, 1967. – С. 25.

6. ЎЗР МДА, И.1044-фонд, 1-рўйхат, 19-иш, 93-94 варақлар.

7. Аъзамхўжаев С. Туркистон Мухторияти. – Тошкент: Маънавият, 2000. – Б. 100.

8. Абдуллаев Р. М. Национальные политические организации Туркестана в 1917–1918 годы. Дисс... докт. ист. наук. – Ташкент, 1998. – С. 105.

9. ЎЗР МДА, Р.1760-фонд, 1-рўйхат, 24-иш, 26-27 варақлар.

10. Турсунова Р. 1917 йил февралдан кейин Туркистон аҳолиси сиёсий фаоллигининг ўсиши ва шаҳарлардаги миллий демократик ташкилотларнинг фаолияти // *О'zbekiston tarixi*. – 2000. – №3. – Б. 54.

11. Турон. 1917, 6 сентябрь.

12. Турк эли. 1917, 28 октябрь.

13. ЎЗР МДА, И.19-фонд, 1-рўйхат, 35188-иш, 60-варақ.

14. ЎЗР МДА, И.1-фонд, 27-рўйхат, 444-иш, 20-варақ.

15. Туркестанские ведомости. 1917, 7 октября.

16. ЎЗР МДА, И.19-фонд, 1-рўйхат, 35199-иш, 1-варақ.

17. Туркестанская ведомости. 1917, 18 октября.

18. Знамя Свободы. 1917 г, 27 октября.

19. ЎЗР МДА, И.1-Фонд, 1-рўйхат, 35204-иш, 6-варақнинг орқаси.

20. ЎЗР МДА, И.19-фонд, 1-рўйхат, 35188 иш, 48-варақ

21. Чуст тарихи. – Чуст, 1995. – Б. 78.

22. Ўша жойда, 67-варақ.

23. Щит Народа. 1918 г, 14 март.

24. ФВДА, 121-фонд, 1-рўйхат, 30-иш, 4-5 варақлар.

25. ФВДА, 121-фонд, 1-рўйхат, 30-иш, 6-7 варақлар.

26. Щит Народа. 1918 г, 10 апреля.

27. Щит Народа. 1918 г, 13 апреля.